

פרק י

החזר רווחים

לעיל התבארו גדרי חובת התשלומים המוטלים על הקונה, עבור השימוש שעשה במוצר קודם ביטול המקח. נשאלת השאלה, במקרה בו הקונה הפיק רווחים מהמוצר, האם גם עליהם חלה חובת החזר.

הרמב"ם פסק (פטי"ז מכירה ה"ח, וכן נפסק בשו"ע חו"מ רל"ב סט"ו):

"המוכר קרקע לחבירו ואכל פירותיה ולאחר זמן נראה בה מום, אם רצה להחזיר הקרקע לבעלים מחזיר כל הפירות שאכל".

מבואר בזה, שכאשר יש מקח טעות בקרקע, חייב הקונה להחזיר למוכר את הפירות.

א. חובת ההחזר במטלטלין

יש לברר האם חובת ההחזר קיימת רק בקרקעות או גם במטלטלין, ואם כן, האם החובה חלה על כל רווח שהרויח הקונה מחמת המוצר, או שמא יש לדמות זאת לקרקע, ולכן, רק דבר שנחשב בגדר "פירות" הבאים מהמקח עצמו, בדומה לפירות קרקע, כגון חלב בהמה וצמרה וכד', עליהם חלה חובת החזר, אבל רווחים "חיצוניים" שהופקו מחמת המוצר, אינם כלולים בחובת ההחזר.

א. שלטי הגבורים - חייב להחזיר הרווחים

מדברי הרמב"ם דלעיל, למד השלטי הגבורים (ב"מ פ' הזהב, דף ל ע"ב בדפי הרי"ף, הובא לעיל פרק ז נספח א, ב), שכאשר הקונה יצר רווחים מהמוצר קודם שביטל את המקח, הרי כאשר המקח מתבטל, עליו להחזיר את הרווחים. זה לשונו:

"איתא במרדכי פ' המדיר, אודות ראובן שמכר לשמעון סוס ושוב נמצאו לו מומין ביד שמעון... דווקא אם עשה הלוקח מום במקח שדרכו לעשות, הוא דאינו משלם למוכר כלום, אבל אם הרויח במקח שלקח מן המוכר, שהוא (נדצי"ל - כשהוא) בא לחזור, צריך שיתן כל מה שהרויח, א"כ המוכר סוס לחבירו והרויח בו מעות, ולאח"כ מצא בו מום ורוצה לחזור, צריך שיתן לו מה שהרויח באותו סוס...".

מבואר בדברי השלטי גבורים, שגם במטלטלין חלה חובת החזר, וגם כאשר הקונה הפיק רווחים חיצוניים כתוצאה מהשימוש במוצר, עליו להחזירם למוכר, למרות שאין זה דומה לפירות היוצאים מהקרקע.

ב. אור שמח - אין החזר רווחים

האור שמח (פטי"ז הל' מכירה ה"ח, הובא לעיל פרק ז נספח ד) הביא את דברי הש"ג הנ"ל, וכתב:

"ואחרי הסליחה מכ"ת, אמינא, דדא פשיטא שהריוח אינו מחזיר לו, רק על השכר מיבעי...".

טענתו של האו"ש מתבססת על סוגיית התוקף ספינתו של חברו (מסכת ב"ק פ' הגוזל עצים דף צז ע"א), שהובאה לעיל (סעיף ח).

בסוגיה התבאר, שקיים חילוק עקרוני בין גזל מטלטלין לגזל קרקעות. במטלטלין העומדים להשכרה, אם השתמש בהם ללא רשות הבעלים, ישלם דמי שכירות כאשר היה בדעתו להשתמש בתשלום. ואם היה בדעתו לא לשלם עבור השימוש, הרי זה גזלן שמשלם כשעת הגזילה, ופטור מדמי שימוש.

לעומת זאת, בקרקעות שלא חל עליהם דין גזל, הרי הם נמצאים במשך כל זמן ההשתמשות בהם, ברשות הבעלים, לכן בכל מקרה יצטרך לשלם עבור השכרת הקרקע.

ע"פ האמור כתב האור שמח:

"בחצר, שפיר צריך להעלות לו שכר (כיון שבמשך כל הזמן היתה ברשות הבעלים). אבל במוכר סוס ועשה בו מלאכה, כיון דהוא דבר הנגזל, ודאי דאין צריך ליתן מה שהרויח".

ג. דיון בשיטת האור שמח

לעיל (פרק ז סעיף ב,ב), בדיון בסוגיית המוכר שור שנגח (ב"ק דף לג ע"ב), הובא, שקיימת מחלוקת ראשוניים בנוגע לשאלה, האם לגבי המשתמש בחפץ שאינו שלו, מבלי שיתכוין לגזלו, קיים דין גזל, לפוטרו מדמי שימוש.¹⁶⁰

הובאו דברי הפוסקים (מראשוני האחרונים), אשר מדבריהם מבואר, שאין זה שייך לדין המשתמש בחפץ קודם ביטול המקח, ועל כן פסקו שיש חובה עליו לשלם דמי שכירות.

160. מדברי כמה ראשוניים (רש"י, ראב"ד והמאירי), מבואר שאין זה קשור לדין גזל, וכ"פ הרמ"א. ויש מן הראשוניים (הרשב"א), הסובר ששייך לדין גזל.

מכל זה מבואר לענ"ד, שטענת האו"ש, שבדבר הנגזל לא שייך לשלם רווחים, דהיינו מחמת דין גזל, אינה קיימת להלכה. בנוסף לזה יש לציין שבסוף דבריו כתב האור שמח - "וראיתי בשו"ת הרשב"ש .. שכתב בבגד שצריך לשלם שכר לבישתו וכשלטי גבורים יעו"ש". יש ללמוד שגם הוא סובר שלהלכה נוקטים כשיטת השלטי גבורים (המחייב החזר רווחים).

וכן נפסק **בשו"ת פעולת צדיק** (לרבי יחיא צאלח מתימן, ח"ג סי' רל"ח), בענין שמעון שמכר לראובן כלי נחושת ושקל הכל יחד, וראובן היה מוכר על יד ראשון ראשון, וביני ביני מצא כלי אחד מהם טמון עופרת..."

שם הביא את דברי הרמב"ם בנד"ד [המוכר קרקע לחבירו ואכל פירותיה וכו'], וכתב:

"הרי מבואר דכיון שנמצא בו מום ובטל מעיקרו, צריך להחזיר מה שעלה והרויח באחרים..."

מסקנה

אם המקח בטל, חלה על הקונה חובת החזר הרווחים שהפיק מהמוצר.

ב. רווחים ב"זה נהנה וזה לא חסר"

יש לעיין במקרה בו "הרויח" הקונה כספים כתוצאה מהשימוש במוצר קודם ביטול המקח, כגון שקנה מחשב והפיק ממנו רווחים ואח"כ מצא פגם וביטל את המקח, אולם למחשב או לבעליו לא ארע כל חיסרון כתוצאה מהשימוש במחשב. השאלה היא, האם יצטרך הקונה להחזיר למוכר את כספי הרווח.

א. בסוגיית "זה נהנה וזה לא חסר" (ב"ק דף כ ע"ב), מובא:

"תנו, המקיף חבירו משלש רוחותיו וגדר את הראשונה ואת השניה ואת השלישית אין מחייבין אותו. אמר ר' יוסי, אם עמד ניקף וגדר את הרביעית מגלגלין עליו את הכל". (גלי אדעתיה דניחא ליה בהיקפו של ראובן ומגלגלין עליו את הכל לתת את חלקו בג' מחיצות פנימיות של ראובן - רש"י).

(מדדיקת הגמי) "טעמא דעמד ניקף, הא מקיף - פטור (הא אם קנה מקיף עוד שדה רביעית אצל ראובן וגדרה, פטור שמעון - רש"י). שמע מינה, זה נהנה וזה לא חסר פטור".

(דוחה הגמי) "שאני התם, דאמר ליה לדידי סגי לי בנטירא בר זוזא" (הניקף

אומר, לא היה יכולת בידי לגדור גדר של אבנים, וסגי לי בגדר קוצים בר זוזא להבדיל ביני ובינך - רש"י).

ב. התוס' (ד"ה טעמא) הקשו:

"ואם תאמר, ואי זה נהנה וזה לא חסר פטור, אפילו עמד ניקף נמי (לא יתחייב לשלם את חלקו בכל הגדרות, כיון שחבירו אינו חסר).

ותרצו:

"ויש לומר, שאני עמד ניקף, דגלי אדעתיה דניחא ליה בהוצאה, ולא דמי לדר בחצר חבירו דלא גלי אדעתיה אלא בחינם".

מבואר בדבריהם, שכאשר גילה הניקף את דעתו שמעוניין לשלם, הרי אף בזה נהנה וזה לא חסר, צריך לשלם.

ג. האחרונים התקשו בדבריהם, הרי מדובר כאן שזה נהנה וזה לא חסר, אי"כ מה ההבדל בין אם גילה דעתו או לא גילה דעתו, הרי בכל מקרה צריך להיות פטור.

חידשו האחרונים מחמת קושיה זו, שיש אופן בו יתחייב גם כאשר זה נהנה וזה לא חסר, והיינו במקרה בו הקונה הרויח, כדלקמן.

שו"ת חלקת יואב (חוי"מ סי' ט'): :

"וע"כ נלע"ד דענין זה נהנה וזה לא חסר שבש"ס, לא נאמר (אלא) רק בהנאה גרידא, אבל במקום דמשתרשי ליה ע"י ממון חבירו, אף שחבירו לא חסר בזה, שפיר צריך לשלם. דהרי מבואר בחולין ר"פ הזרוע (קל ע"ב) דמזיק מתנות כהונה או שאכלן פטור מלשלם אף שאכלן ונהנה, מטעם ממון שאין לו תובעין. ופריך הש"ס (שם דף קלא ע"א) מאנסו בית המלך את גרנו בחובו חייב לעשר, ומשני, שאני התם דקא משתרשי ליה. וכתבו התוס' שם (קלא ע"א ד"ה שאני התם) דבאכילה לא מקרי משתרשי ליה, דהיה מתענה ולא מקרי (אלא) רק הנאה, וע"כ נהי דזה נהנה וזה לא חסר פטור, זה רק בהנאה גרידא, לא במשתרשי ליה". [עיי"ש שהביא הוכחות].

מבואר בדבריו, שדין "זה נהנה וזה לא חסר - פטור", נאמר רק במקרה בו נהנה אבל לא הרויח, אבל אם ע"י נהנה והרויח, צריך לשלם.

וביתר באור כתב בספר **שערי יושר** (שער ג פרק כה, עמ' רסח, ד"ה ונלע"ד):

"דבדין נהנה קיי"ל זה נהנה וזה לא חסר פטור, ובמשתרשי ליה לא יהיה חלוק בין חסר אצל בעלים או לא... ובזה נלע"ד לפרש מש"כ התוס'.. דבעמד

ניקף חייב לשלם... דהדברים מתמיהים... ולפימש"כ דהיכא דגלי אדעתיה דניחא ליה בהוצאה הרי משתרשי ליה הדמים שנשארו אצלו שהיה מוציא בהוצאה, ונמצא שממון חבירו גורם לו תוספת דמים... והיכא דלא גלי אדעתיה יכול לומר הייתי מתענה... וכיון שהוא משתרש בדמים, אז גם אם לא חסר בעל החצר או המקיף, חייב לשלם.

והטעם בזה, דרק כשאנו באים לחייב משום נהנה, דהוא משום משתמש בממון חבירו, צריך שהשימוש יפגע קצת גם אצל בעל הממון, אבל אם ממנו גרם הוספת דבר בעולם, הדין נותן שיזכה בעל הממון בדבר הנוסף, כולד פרה שזוכה בעל הפרה...¹⁶¹

והוסיף בשיעורי הגרש"ש (ב"ק סי' יט אות ו'):

"ומשום הכי יש לומר דרק בדר בחצר דליכא משתרש, דיכול לומר לא הייתי שוכר... ואף דבשנים הראשונות שכר... אבל במקיף, אם גילה דעתו שרוצה בהוצאה, דזו הוצאה אחת, שאם עכשיו רוצה גם מעיקרא היה רוצה... הרי משתרש ליה, וחייב אע"פ שלא חסר חבירו."

נראה שיש ראייה לזה מסתימת דברי הרמב"ם (דלעיל): "...אם רצה להחזיר הקרקע לבעלים, מחזיר כל הפירות שאכל", דהיינו החזר הרווח (כפי שלמד השלטי גבורים דלעיל), ולא הובא ברמב"ם חילוק בדין זה בין אם הבעלים הפסידו או לא הפסידו כתוצאה מהמצאותה של הקרקע ברשות הקונה. מכאן, שבכל מקרה צריך להחזיר את הרווחים.

מסקנה

אם השתמש במוצר והפיק רווחים, חייב להחזיר את הרווחים אפילו אם לא נחסר המוצר או בעליו כתוצאה מהשימוש.

ג. חישוב החזר הרווחים

התבאר לעיל שחייב הקונה להחזיר את הרווחים שהפיק מהמוצר שקנה וביטל את המקח. בדרך כלל לשם הפקת רווחים נחוצה השקעה פיזית וכספית, ובנידונינו רשאי הקונה לקבל פיצוי על כך כפי שמבואר בפסק הרמב"ם (הל' מכירה פט"ו ה"ז) והשו"ע (חו"מ סי' רל"ב סי"ד) שכאשר הקונה השתמש במוצר והשביחו, זכאי לתשלום עבור עבודתו:

161. לענ"ד היינו סברת ר' יוסי (ב"מ דף לה ע"ב) "כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו."

"קנה סדין... תפרו ואחר כך נודע המום, אם השביח, נוטל שכר התפירה מהמוכר, וכן כל כיוצא בזה".

וכן פסק בספר **ערוך השלחן** (חוי"מ רל"ב סכ"ג):

"המוכר קרקע לחבירו ואכל פירותיה ולאחר זמן נראה בה מום המבטל את המקח, אם רצה הלוקח להחזיר את הקרקע להמוכר, מחזיר לו כל הפירות שאכל, דכיון שנתגלה ע"י המום שאין הקרקע שלו, אלא של המוכר, הלא אכל פירות של אחר, וגזל הוא אם לא ישלם, וצריך לנכות הוצאות וטירחא והמותר יחזיר (נ"ל) וכו'".

מבואר בדבריו, שיש לקזז את הוצאותיו וטירחתו של הקונה על מנת להביא את הפירות שאכל, מתשלום הפירות שמחזיר למוכר.

יש לדון כיצד יש לחשב את חובת החזר הרווחים. הספק הוא כיצד יש להתייחס להשקעות שהשקיע הקונה במוצר, האם נחשב כ"יורד ברשות" או כ"יורד שלא ברשות", כדלקמן.

א. פחות מבן עשרים שמכר קרקע

נפסק **ברמב"ם** (פכ"ט ממכירה הי"ז) ובשו"ע (חוי"מ סי' רל"ה ס"ד):

"פחות מבן עשרים שמכר קרקע אביו (שירש, וחכמים קבעו בזה שאין ממכרו ממכר), חוזר ומוציא מיד הלוקח... כל הפירות שאכל. ואם הוציא הוצאות או שנטע וזרע, שמין לו ומחזיר את השאר".

הסמ"ע (שם אות מא) כתב:

"יש להסתפק אם דינו כ"יורד ברשות ונוטל מהשבח שיעור הוצאתו וגם שכר טירחתו.. או כ"יורד שלא ברשות, מאחר דאין במכירת קטן כלום".

הנתיבות המשפט (רל"ה סקט"ז) דן בספיקו של הסמ"ע וכתב:

"...והנה בתשובת המהר"א ששון (סי' ק"יז) כתב דבכל מקום שיש ביטול מקח, כגון בהונאה או במום, שדינו כ"יורד ברשות...."

מבואר בזה שגובה השכר בנידון של מקח טעות הוא כפי דינו של היורד לתוך שדה חבירו ונטעה ברשות.

ב. דין היורד ברשות

פסק הרמב"ם (הלי גזילה פ"י ה"ז) וכ"פ השו"ע (חו"מ שע"ה ס"ד):

"היורד לשדה חבירו ברשות, אפילו נטע שדה שאינה עשויה ליטע, שמין לו וידו על העליונה. שאם היתה ההוצאה יתירה על השבח, נוטל ההוצאה. ואם השבח יתר על ההוצאה, נוטל השבח".

הסמ"ע (שם סק"ח) פירש:

"ורצונו לומר (במילים "נוטל השבח") שנוטל בשבח כשאר שתלי העיר".

בספר פתחי חושן (ח"ד הלי גניבה פ"ח הערה לג) כתב:

"ונראה, שבמקום שידו על העליונה ונוטל כשתלי העיר, נוטל גם ריוח קבלני בכלל הוצאותיו".

מסקנות

- א. קונה שהפיק רווחים מהמוצר הפגום, עליו להחזירם למוכר, גם אם המוכר לא נחסר כתוצאה משימוש של הקונה.
- ב. הקונה זכאי לשכר עבור עבודתו למען הפקת הרווחים.
- ג. שכרו של הקונה הוא כפי המקובל לשלם עבור עבודה זו.